

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

ІВАН ЛИННИЧЕНКО ТА МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
(ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У
СЕРЕДОВИЩІ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ)

Вивчення взаємовідносин між істориками дає можливість глибше осягнути складний та суперечливий процес формування наукових шкіл, суспільно-політичних та наукових поглядів їх представників. Відповідні студії щодо київської історичної школи мають певну традицію¹. На основі маловідомих джерел доповнено відомості про взаємини між професором Одеського Новоросійського університету Іваном Линниченком (1857—1926) та Михайлом Грушевським (1866—1934) — членами цієї школи, але водночас й антиподами. Впродовж усього життя вони зберігали пієтет до свого вчителя В. Антоновича, але стосовно історії та сучасності українського народу мали різні погляди. Власне, вони мали різну національну ідентичність — відповідно малоросійську та українську. Найбільш яскраво ці розбіжності відображені у відкритому листі І. Линниченка до М. Грушевського 1917 р.² Для більшості історіографів цей лист і досі чи не єдине джерело інформації про І. Линниченка та, зокрема, про його контакти з М. Грушевським. Лише кілька українських дослідників спробували створити більш відповідний образ взаємин між І. Линниченком та М. Грушевським як тривалих, складних, іноді неоднозначних³.

Менш відомі джерела дають можливість поглибити саме цю дослідницьку лінію. На час навчання М. Грушевського у Київському університеті у другій половині 1880-х — першій половині 1890-х рр. І. Линниченко вже мав ступінь магістра руської історії та статус приват-доцента Московського університету. На початку 1890-х рр. він готувався до захисту докторської дисертації саме у Київському університеті. У дослідженнях середньовічної історії Галичини, лекційних курсах, публіцистиці вже окреслився шлях, що обрав І. Линниченко в науці та суспільно-політичному житті: не заперечуючи

плідності обласницького підходу В. Антоновича, вітаючи поглиблене дослідження історії Південно-Західної Руси, він розглядав історію України як невід'ємну частину „русской“ історії, спільної з історією Росії та Білоруси.

У 1880-х рр. він співпрацював із „Киевской стариной“, але водночас симпатизував галицьким русофілам. З деякими з них він налагодив досить інтенсивні контакти, наприклад, з А. Петрушевичем. Спілкування з цим ученим могло бути одним із джерел формування ставлення І. Линниченка до М. Грушевського. Взаємини І. Линниченка з українофілами, зокрема із В. Антоновичем, не могли не зазнати тріщини у зв'язку з його гострими випадками у періодиці проти Д. Багалія та Д. Яворницького. Однак уривчасті та іноді не досить чіткі щоденникові нотатки М. Грушевського початку 1890-х рр. про свого колегу не дають підстав твердити про гостру неприязнь між ними. 1892 р. І. Линниченко був ініціатором особистого знайомства з молодшим колегою, а 1893 р. М. Грушевський вже „балакав за кандидатуру [Линничен]ка в нашій університеті“ з одним зі своїх київських колег⁴. Історики цікавилися дослідженнями один одного, адже вони працювали в межах української медієвістики. Проте у розмовах із колегами М. Грушевський міг критикувати І. Линниченка, а після однієї зі спільних вечірок занотував, що, слухаючи його, І. Линниченко „сидів хмурий, як ніч“⁵.

Але вже 1894 р. І. Линниченко запросив М. Грушевського співпрацювати з „Известиями“ Московського археологічного товариства, що виходили за його редакцією. Зокрема, у листі він просив М. Грушевського повідомити про стан розвитку археології у Галичині, надсилав йому свої роботи⁶. М. Грушевський повідомляв свого колегу про обставини початкового періоду своєї роботи у Львів-

¹ Лабунька М. Микола Павлович Дашкевич та Іван Андрійович Линниченко // 125 років Київської академічної традиції.— Нью-Йорк, 1993.— С. 243—263; Короткий В. Взаємини М. Максимовича та В. Антоновича (До питання тяглості української історіографічної традиції) // Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 16.— К., 2005.— С. 80—126.

² Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо проф. М. С. Грушевскому.— Петроград; Одесса, 1917.— 40 с.

³ Толочко О. О. Дві не зовсім академічні дискусії: І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський // Український археографічний щорічник: Нова серія.— К., 1993.— Вип. 2.— С. 92—103; Хмарський В. М., Білоусова Л. В. М. С. Грушевський та одеські науковці // Архіви України.— 1996.— № 1—3.— С. 61—69; Хмарський В. М. Листування Івана Линниченка та Михайла Грушевського // Український історик. Журнал українського історичного товариства.— Нью-Йорк; Київ; Львів; Торонто; Париж, 2002.— Т. XXXIX.— Ч. 1—4.— С. 538—547; Зленко Г. „Чужий серед своїх“ // Лицарі досвітніх вогнів. 33 портрети діячів одеської „Просвіти“ 1905—1909 років.— Одеса, 2005.— С. 138—145.

⁴ Грушевський М. Щоденник 1886—1894.— К., 1997.— С. 151, 207.

⁵ Там само.— С. 92, 208.

⁶ Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, арк. 390—392; спр. 873, арк. 293—294.

ському університеті⁷. Більше того, у 1900 р. І. Линниченко планував запровадити при Одеському товаристві історії та старожитностей премію за найкращі праці з історії Південної Русі та надати першу премію „Історії України-Руси“ М. Грушевського⁸. Можливо, це був своєрідний віддачунок за те, що 1899 р. докторська дисертація І. Линниченка була видана в українськомовному перекладі М. Павлика та з передмовою М. Грушевського у 7 томі „Руської історичної бібліотеки“ (РІБ) під назвою „Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV ст.“ у зв'язку з тим, що „для галицьких читачів мусить мати особливий інтерес“⁹.

Дисертація І. Линниченка започаткувала у „РІБ“ серію монографій з внутрішньої суспільно-культурної історії українських земель, що спричинило розмови деяких одеських недругів про його „неблагонадійність“. Професору навіть довелося наголошувати на тому, що переклад з'явився без його відома. Ставлення І. Линниченка до цього видання було суперечливим. Він зауважував, що „моя дисертація була перекладена, незважаючи на те, що я неодноразово виступав проти політики видавця Грушевського. Але вочевидь Гр[ушевський] здатний на те, на що нездатний Казанський [професор Новоросійського університету, російський шовініст, запеклий опонент І. Линниченка] — не змішувати питань особистих з науковими“¹⁰.

Однак у 1917 р. він уже зазначав, що факт появи цього видання викликав у нього розчарування, адже це свідчило про те, що науковці-галичани не знають російської літературної мови¹¹. Втім, перша полеміка між істориками не мала політичного характеру. Її предметом було обговорення питання про автентичність грамот галицького князя Лева Даниловича, яке дало плідні наукові результати у процесі вироблення методики аналізу цих складних середньовічних текстів¹².

Світоглядні суперечності між вченими заострилися у 1905—1907 рр. Саме тоді І. Линниченко написав основну частину свого відкритого листа до М. Грушевського. У листі до О. Шахматова від 23 лютого 1905 р. він зазначав, що „я люблю полеміку, она не выясняет дело, но разжигает самолюбие и превращает ученых противников во врагов. Но Грушевскому ответу, т[ак] к[ак] он тенденциозен [...] в Истории Украины тенденция — разорвать русскую и малорусскую историю“¹³. У листі до О. Лаппо-Данилевського від 5 серпня 1906 р. І. Линниченко писав, що „Грушевский на меня сердит, но у него есть специальные причины не ссорится со мною. Недавно украинцы дали нам в совет просьбу об учреждении 4 малорусских кафедр“¹⁴. Водночас І. Линниченко не уникав контактів із М. Грушевським. 26 серпня 1906 р. М. Грушевський занотував у своєму „Щоденнику“: „В поїзді було претісно, стрілися з Лінніченком і балакали до Волочиська; дуже він несмачний, але для Саші се добра нагода“¹⁵. У цьому реченні привертає увагу не так згадка про „несмачність“ І. Линниченка (гадаємо, що тут мовиться не про суспільно-наукові розбіжності, а про „колючий“ характер одеського професора, що відзначали майже всі сучасники), як сама можливість тривалої розмови між, здавалося б, несумісними опонентами. Ці слова М. Грушевського



Іван Линниченко

свідчать, що історики обговорювали питання про влаштування на посаді приват-доцента кафедри руської історії Новоросійського університету Олександра Грушевського. Напевно, розмова на цю тему була позитивною. Принаймні листування І. Линниченка та В. Іконникова свідчить про те, що одеський професор сприяв братові свого опонента. Навіть критикуючи лекторські здібності та науковий доробок останнього, він пояснював це його молодістю.

⁷ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО), ф. 153, оп. 1, спр. 285, арк. 1—2, 3—4.

⁸ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБ України ім. В. І. Вернадського), ф. III, спр. 49898—49943, арк. 69.

⁹ Вступне слово до 7-го тому „Руської історичної бібліотеки“ // Грушевський М. Твори.— Львів, 2004.— Т. 6.— С. 356.

¹⁰ Линниченко И. Господин Казанский и Дон Базилио // Одесские новости.— 1915.— 28 января.

¹¹ Линниченко И. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо проф. М. С. Грушевскому // Украинский сепаратизм в России.— Москва, 1998.— С. 276.

¹² Грушевський М. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? Критично-історична розвідка // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1902.— Т. XLV, кн. I.— С. 4; Линниченко И. Грамоты галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников.— СПб., 1904.— 23 с.; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV ст. Дослідження, тексти.— Львів, 2004.— С. 22.

¹³ Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук, ф. 134, оп. 3, д. 849, л. 45.

¹⁴ Там само.— Ф. 113, оп. 3, д. 223, л. 13—14.

¹⁵ Щоденник М. С. Грушевського (1904—1910 рр.) // Київська старовина.— 1995.— № 1.— С. 17.

Показово, що надалі І. Линниченко не висловлював жодного незадоволення фактом українськомовності лекцій О. Грушевського, хоча він послідовно заперечував запровадження окремої кафедри української історії¹⁶. Під час гучної справи з відставкою О. Грушевського 1908 р. імені І. Линниченка немає у протоколах Ради професорів як серед прибічників, так і серед противників винагородження вченого за прочитані ним українськомовні лекції. Найімовірніше, І. Линниченко, який сам був в опозиції до чорносотенної Ради університету, бажав уникнути участі в очевидній брудній розправі, але, з іншого боку, уникав і можливого отождолення себе з прихильником українофілів. Ці обставини не давали можливості М. Грушевському вільно висловити свою реакцію на відкритий лист І. Линниченка. Тому одеський опонент опублікував свого листа лише 1917 р.

До того ж на початку 1910-х рр. відбувалися досить жваві контакти між І. Линниченкою та М. Грушевським стосовно НТШ. На сторінках „Записок НТШ“ М. Грушевський надрукував з власною передмовою отриманий від І. Линниченка текст записки німецького автора кінця XVIII ст. Ф. Гендльовіка про банатських запорожців¹⁷. Цінність цього видання у тому, що автор висвітлював недостатньо відому долю запорожців після ліквідації Січі. Примірник рідкісної праці виявився в одеській бібліотеці, з якого її й скопіював І. Линниченко. Обмін виданнями з Бібліотекою НТШ налагодило Одеське бібліографічне товариство, незмінним головою якого був І. Линниченко¹⁸. На сторінках „Записок НТШ“ з'являлись рецензії на праці І. Линниченка, його учнів та видання Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті¹⁹.

У зв'язку з цим не видається дивним лист І. Линниченка до „друга українців“ О. Шахматова (*опублікований далі*). Написання листа зумовлене тривалими та розгалуженими зв'язками І. Линниченка з низкою академіків, не лише з О. Шахматовим, але й з Н. Кондаковим, О. Лаппо-Дани-

левським, Ф. Коршем та ін. Отже, І. Линниченко обрав шлях більш ліберального ставлення до свого опонента, ніж той, до якого його спонукали деякі кореспонденти з правого табору. 25 липня 1914 р. київський професор Ю. Кулаковський писав І. Линниченкові з приводу щойно прочитаної ним „Ілюстрованої історії України-Руси“: „Вот творение, которое надлежало бы Вам отхлопать самым ядовитым образом, вспомнив старый задор храбреца. Галичина, Волынь превратились в Украину. Вы бы сумели поиздеваться над этой нелепостью и вытеснить п. Грушевского с его стези научными изложением, в котором сказывается и гайдамак, и запорожец, но без того идеала, каким те были живы в свое время. Тряхните стариной, распните пана Грушевского в издательской статье, как Вы делали когда-то. Раз пропаганда фальшивых идей идет неприкрыто, то должны же русские историки заступиться за Русь Нестора и „Слова о Полку Игоревом“²⁰. У джерелах ще не виявлена участь РАН у справі М. Грушевського 1914 р. У будь-якому разі, дії колег М. Грушевського дали певний результат лише у 1916 р., коли історик повернувся з Казані до Москви. На початку 1917 р. М. Грушевський у листі запропонував І. Линниченкові працювати заради блага України. Проте, попри свій вчинок у 1914 р., 1917 р. І. Линниченко ще більш завзято виступив проти діяльності М. Грушевського та Центральної Ради.

Про це яскраво свідчать не лише його публіцистика, але й щоденникові записи. „Єдиною людиною з головою“ серед українських провідників 1917 р. він вважав не М. Грушевського, а С. Петлюру²¹.

Знаменно, що у листах до І. Линниченка О. Шахматов повністю поділяв його думки. У всіх текстах І. Линниченко, на відміну від деяких колег, уникав хамства стосовно М. Грушевського. 1918 р. І. Линниченко востаннє особисто зустрівся з М. Грушевським у Києві. Під час розмови про шляхи розвитку Української Академії наук історики вкотре радикально розійшлися у поглядах²². Зокрема, М. Грушевський висловив жаль з приво-



Михайло Грушевський

¹⁶ НБ України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. III, спр. 49898—49943, арк. 51; спр. 49913, арк. 45.

¹⁷ Линниченко І. Записка Гендльовіка про банатських запорожців. З передмовою Г[рушевського] М. // Записки НТШ.— Львів, 1911.— Т. СІ, кн. І.— С. 134—141.

¹⁸ ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2843, арк. 32.

¹⁹ Г[рушевський] М. [Рец. на:] Западно русская летопись по списку Румянцевскаго музея.— Одесса, 1903.— XI + 53 с. (Відбиток: Записки Одесского исторического общества. — Т. XXIV) // Записки НТШ.— Львів, 1903.— Т. LI, кн. І.— С. 28—29; Гребеняк В. [Рец. на:] Линниченко И. А. Владимир Бонифатиевич Антонович 1830—1908 // Труды четырнадцатого археологического съезда в Черниговѣ 1909 год.— Москва, 1910—1911.— Т. III.— С. 346—360 // Там само.— 1913.— Т. СХІV, кн. II.— С. 188 та ін.

²⁰ ДАОО, ф. 153, оп. 1, спр. 335, арк. 1.

²¹ Там само.— Спр. 7, арк. 42.

²² Там само.— Спр. 202, арк. 3—5.

ду ігнорування І. Линниченком української мови. Розмова між ними відбувалась російською.

Ознайомлення з матеріалами останнього періоду життя І. Линниченка, під час його перебування у Криму (1919—1926), свідчить про те, що його учень Михайло Слабченко повідомляв учителя про життя М. Грушевського, зокрема, історик цікавився долею свого колишнього опонента, не полишаючи надії залучити його до наукової діяльності України²³. Програми лекцій І. Линниченка, які він читав сімферопольським студентам, свідчать, що він рекомендував студентам праці цього вченого²⁴.

Фінальним акордом у взаєминах між істориками слід вважати некролог на І. Линниченка в журналі „Україна“, який історіографічна традиція наполегливо приписує М. Грушевському (втім, можливо, що автором був М. Слабченко). Текст просякнутий сумом за тим, що І. Линниченко так і не пристав до українського наукового життя²⁵. Отже, ці вчені віддавали належне здібностям один одного, але жодний не зміг здобути перемоги у заочному перетягуванні опонента у свій табір.

Олександр МУЗИЧКО

ДОДАТОК

Лист Івана Линниченка до Олексія Шахматова

„Многоуважаемый Алексей Александрович.

По газетным известиям М. Грушевский задержан в Киеве. Вы знаете, что я лично во многих и общих и частных вопросах радикально с ним расхожусь, нахожу массу тенденциозности в его исторических трудах (о публицистических и говорит нечего), но многое здесь объясняется странностью его натуры, нетерпимостью к чужим мыслям, самовлюбленностью — и главным образом тем, что он жил в маленькой стране, где не доставало широкого горизонта, и где поэтому маленькое поистине принимало грандиозные размеры. Но за ним и большие заслуги. Он очень начитан, много знает фактов, трудолюбив и трудоспособен, способен будить интерес к историческим занятиям, и поднял на значительную высоту ученые интересы Галиции. Мне кажется, Академия Наук могла бы выступить на его защиту. В Галиции может быть и нельзя будет его оставить по политическим соображениям, а у нас он, успокоившись и попав в иную умственную атмосферу, может быть очень полезен.*

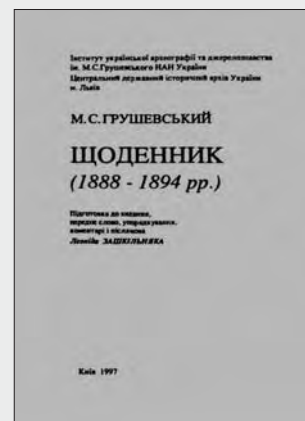
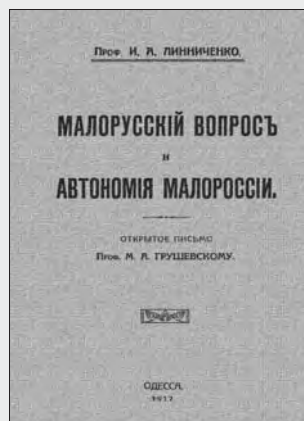
Все еще не окончательно оправился от инфлюэнцы. Между 15—20 выеду еще не знаю как, б[ыть] м[ожет] сначала Москва, потом Петербург, и опять Москва, где я обещаю прочесть доклад в Московском Археологическом обществе о Хвойке²⁶.

Будьте здоровы

1914 6 / XII

И. Линниченко“

Санкт-Петербургский филиал архива Российской Академии наук, ф. 134, оп. 3, д. 849, л. 123—124.



²³ Державний архів при Раді міністрів Автономної Республіки Крим, ф. 538, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

²⁴ Там само.— Спр. 66, арк. 73.

²⁵ Україна.— 1927.— Кн. 3.— С. 210.

* Ця думка повторюється і в епістолярній та мемуарній спадщині багатьох сучасників М. Грушевського.

²⁶ І. Линниченко перебував у дружніх взаєминах із В. Хвойкою, популяризував та відстоював його ідею про автохтонність трипільської культури. Після смерті археолога він кілька разів виступав зі спогадами про нього в одеських та столичних товариствах. Див.: Музичко О. Є. Археологічні студії професора І. А. Линниченка наприкінці XIX — на початку XX ст. // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. Вип. 2.— Одеса, 2008.— С. 26—36.